

Марія МЕЛЬНИЧУК,
*аспірантка кафедри давньої та нової історії України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ОСОБИСТЕ ДВОРЯНСТВО НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ «СПИСКУ ДВОРЯН, ВІДНЕСЕНИХ В РОДОВІДНУ КНИГУ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ» 1897 РОКУ

У статті аналізується правовий статус особистого дворянства, що на практиці відрізнявся від становища спадкових аристократів. Серед особистого дворянства переважали військові та державні службовці російського та українського походження. Політика Російської імперії відносно цієї групи мала дуальний характер: окрім підготовки ще однієї лояльної до влади верстви, Петербург також витісняв з керівних посад польських управлінців.

Ключові слова: *особисте дворянство, Поділля, Список дворян 1897, соціальна історія.*

Особисте дворянство надавало представниками неаристократичного походження правовий статус, що був подібним до положення спадкового дворянства. Особа набувала права володіти земельними наділами і звільнялась від оподаткування. Отримані особистими дворянами наділи з часом повертались до державного земельного фонду [1, с. 161]. Основною відмінністю особистого від спадкового дворянства була неможливість передати статус своїм нащадкам. Запроваджений «Табелем про ранги» титул особистого дворянина надавався за сумлінне проходження державної або військової служби [2, с. 450-451; 5, с. 15-32].

За класифікацією у «Списку дворян...» Подільської губернії за 1897 р., на Поділлі проживали 6 категорій дворянства:

1) жалувані дворяни – отримали статус за Жалуваною грамотою дворянству 1785 р. (Борковські, Левицькі, Скоропис-Йолтуховські); 2) дворяни служби військової – за здобутки під час військових дій (Лісневичі, Рутковські, Пащенко); 3) дворяни служби громадянської – досягнення в адміністративній сфері (Драгомирецькі, Крупки, Овсяннікові); 4) дворяни іноземного походження (Ергардти, Кохи, Де-Лябри); 5) дворяни титуловані – нагороджені графським титулом (Холонівські, Стадницькі, Сумарокові-Ельстон); 6) дворяни давніх родів – нащадки давніх родів часів Речі Посполитої (Грохольські, Сулятицькі, Местмахери) [3, с. 34].

Враховуючи історичний зв'язок Поділля з Річчю Посполитою, цілком закономірним є те, що «Списки дворян...» містять в основному переліки шляхетських родів. Але після ліберальних реформ 1860–1870-х рр. можна спостерігати нові тенденції. Якщо до 1, 5 і 6 категорій належали польські роди і меншою мірою – російські, то серед 2 і 3 груп з'являються особи неаристократичного походження.

У 1897 р. на Поділлі серед особистих дворян військової служби нараховувалося 197 родів (чи окремих осіб), служби громадянської – 198. У загальній кількості дворянських родів регіону відсоток особистого дворянства становив лише 17%¹. Хоча це і невисокий показник, однак він засвідчує поступовий суспільний прогрес [3, с. 30].

За матеріалами довідки стає відомо, що частина представників 2 і 3 категорії мали українське або російське походження. З-поміж дворян російського походження вказуються Моркови (рік отримання дворянського статусу – 1849 р.), Ігнатєві (1852 р.), Плетньові (1856 р.), Тутолмінові (1862 р.), Пузанові (1868 р.), Яблокові (1888 р.), Устругові (1889 р.) та інші. Серед дворян Подільської губернії до українців належали Рєви (1836 р.), Савченки (1847 р.), Нечаї (1845 р.), Морози (1857 р.), Плечки (1867 р.), Забіякіни (1870 р.), Тимошенки (1879 р.), Па-

1 Список дворян, внесених в родословную книгу Подольской губернии. Каменец-Подольский: Изд. Подольского Дворянского Депутатского Собрания, 1897. С.

пценки (1883 р.), Забелло (1886 р.), Черевки (1888 р.), Соломки (1893 р.), Тимченко-Острроверхові (1893 р.) та інші.

Вихідці з селянського стану отримали доступ до освіти та чиновницької служби лише після селянської реформи 1861 р. З цього випливає висновок: ті з перелічених осіб, хто набув дворянського статусу до 1861 р., є вихідцями з лівобережних українських губерній. Петербург мав на меті заповнити бюрократичний апарат лояльними російськими та українськими кадрами замість державних службовців польського походження.

Про перших особистих дворян локального походження доцільно говорити вже після 1860–1870-х рр. Серед жалуваного дворянства українці скоріше є винятком. Прикладом таких родів є Грабянки і Шпинки.

Тобто якщо спершу серед особистого дворянства фігурували росіяни та українці з лівобережних губерній, то через декілька десятиліть до їхніх рядів приєднуються і подоляни. Така тенденція свідчить про хоч явно запізнений, але суспільний поступ. Звільнення селянства та спрощення доступу до освіти відкривало кар'єрні можливості. Однак попри усі позитивні сторони українці з дворянським статусом не ставали виразниками національних інтересів, а все дужче втягувались до імперської системи.

Попри правовий статус, для особистих дворян все ж продовжувала існувати скляна стеля у деяких сферах адміністрування. Наприклад, особисті дворяни не мали доступу до посади предводителя дворянства. У 1872 р. серед цих посадовців зазначені представники родів польського, спольщеного українського, російського і німецького походження [4, с. 18-29].

Паралельно з наданням російським і українським білим комірцям дворянського статусу, Російська імперія продовжувала наступ на польських землевласників. В. Шандра зазначає: російська влада сподівалась перетворити управлінців-росіян на місцеву еліту, що потіснила би вплив дворян польського походження [6, с. 143-158]. Таким чином Петербург одночасно створив систему заохочень для здобуття підтримки від ще однієї соціальної

верстви, паралельно законсервував попередні порядки та спрямовував зусилля проти польського впливу.

Таким чином, кількість особистих дворян наприкінці XIX ст. залишалась невисокою і налічувала 395 родів з окремими представниками. Серед цих осіб переважно були особи російського та українського походження, при чому в середовищі останніх було чимало запрошених службовців з українського Лівобережжя. Не дивлячись на проголошення рівносильного статусу із спадковим дворянством, у становищі особистих дворян все ж існували певні відмінності. Попри приклад успішного соціального ліфту українське населення приставало не до національної ідеї, а до орбіти служіння російській імперській ідеї.

Список використаних джерел і літератури:

1. Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России. Пер. с англ. Б. Пинскера. Москва: Новое литературное обозрение, 2004. 344 с.
2. О порядке приобретения дворянства службою (№19086). ПСЗРИ. Собр. 2-е. Т. XX (1845). СПб.: Типография II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1846. 571 с.
3. Список дворян, внесенных в родословную книгу Подольской губернии. Каменец-Подольский: Изд. Подольского Дворянского Депутатского Собрания, 1897. 377 с.
4. Список чиnam состоящим на службе в Подольской губернии. Каменец-Подольск: [б. м.], 1872. 66 с.
5. Табель о рангах с пополнением, какие чины состоят по особливим именным высочайшим указам и по статам сверх положенных в табели о рангах в классах чинов. СПб.: при Сенате, 1771. 19 с.
6. Шандра В. С. Формування бюрократії в Правобережній Україні. Український історичний журнал. 2007. № 2. С. 143–158.